

**NATUURWETENSCHAPPEN
TWEEDE GRAAD TSO
HANDEL, HANDEL-TALEN,
GRAFISCHE MEDIA, FOTOGRAFIE**

LEERPLAN SECUNDAIR ONDERWIJS

VVKSO – BRUSSEL D/2015/7841/016

Vervangt voor deze studierichtingen leerplan D/2012/7841/079
vanaf 1 september 2015



Vlaams Verbond van het Katholiek Secundair Onderwijs
Guimardstraat 1, 1040 Brussel

Inhoud

1	Beginsituatie.....	3
2	Leerlijnen.....	4
2.1	De vormende lijn voor natuurwetenschappen	5
2.2	Leerlijnen natuurwetenschappen van de 1ste graad over de 2de graad naar de 3de graad.....	6
2.3	Leerlijn en mogelijke timing binnen de 2de graad tso.....	10
3	Algemene pedagogisch-didactische wenken	11
3.1	Leeswijzer bij de doelstellingen	11
3.2	Leerplan versus handboek	11
3.3	Taalgericht vakonderwijs	11
3.4	ICT.....	13
4	Algemene doelstellingen	14
4.1	Onderzoekend leren.....	15
4.2	Wetenschap en samenleving.....	15
4.3	Veiligheid	16
4.4	Grootheden en eenheden.....	17
5	Leerplandoelstellingen	18
5.1	1ste leerjaar van de 2de graad	18
5.2	2de leerjaar van de 2de graad.....	29
6	Minimale materiële vereisten.....	38
6.1	Infrastructuur.....	38
6.2	Basismateriaal	38
6.3	Toestellen	38
6.4	Chemicaliën.....	38
6.5	Tabellen.....	38
6.6	Veiligheid en milieu	38
7	Evaluatie	39
7.1	Inleiding	39
7.2	Leerstrategieën	39
7.3	Proces- en productevaluatie.....	39
8	Eindtermen.....	40

1 Beginsituatie

Alle leerlingen hebben de 1ste graad A-stroom voltooid waarbij zij dezelfde basisvorming hebben gekregen. Voor wetenschappen werd hierbij het leerplan Natuurwetenschappen gerealiseerd.

In de 1ste graad A-stroom komen wetenschappelijke vaardigheden en aspecten van de levende en de niet-levende natuur aan bod.

Naast de basisvorming hebben de leerlingen van de 1ste graad ook een bepaalde basisoptie gevolgd waarbij bepaalde aspecten werden verkend of uitgediept. Zo hebben sommige leerlingen via de basisopties Moderne wetenschappen of Techniek-wetenschappen reeds ruimer kennis gemaakt met de natuurwetenschappelijke methode.

De startende leerling in de 2de graad

Uit het voorgaande blijkt dat de leerling die start in de 2de graad geen onbeschreven blad is op gebied van natuurwetenschappelijke vorming. We moeten er wel van uit gaan dat er grote verschillen zijn tussen de leerlingen van de 2de graad. Het beheersingsniveau van de individuele leerling, de gekozen basisoptie in de 1ste graad, de interesses ... maken dat de natuurwetenschappelijke voorkennis niet voor alle leerlingen gelijk is. De basisdoelstellingen van het leerplan Natuurwetenschappen 1ste graad A-stroom leggen echter wel het minimale niveau vast voor alle leerlingen.

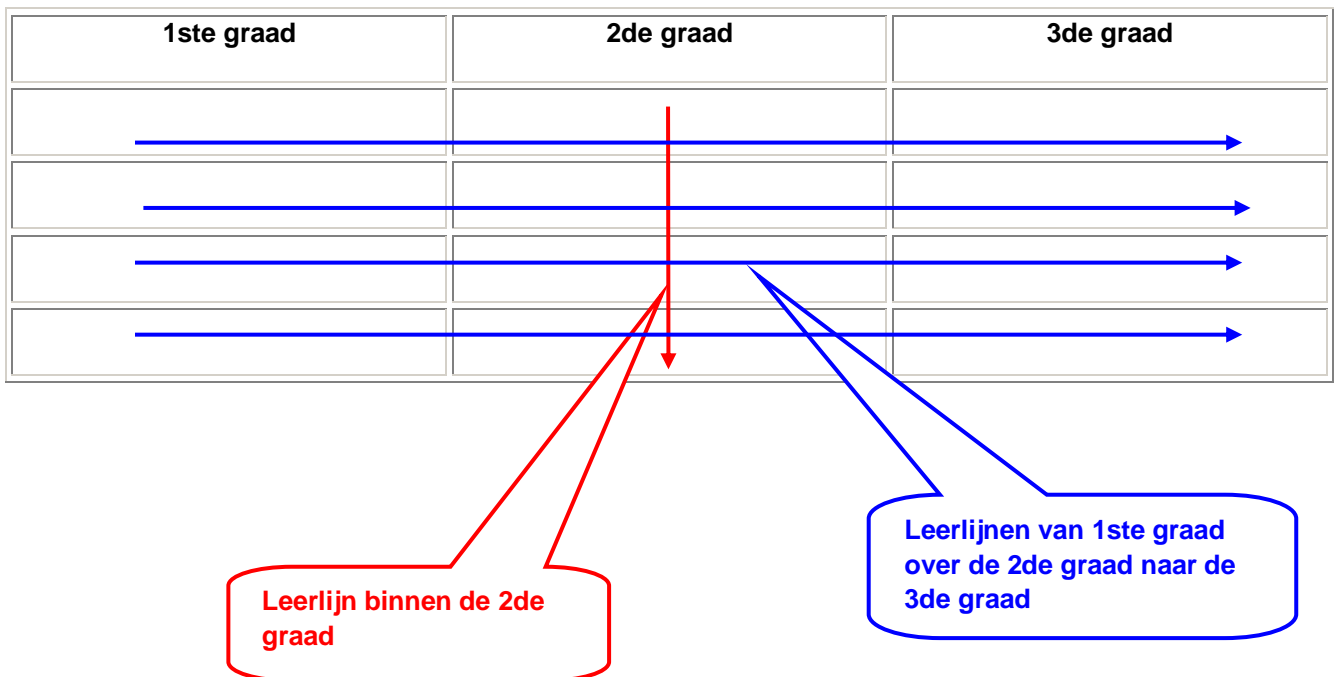
2 Leerlijnen

Een leerlijn is de lijn die men volgt om kennis, attitudes of vaardigheden te ontwikkelen. Een leerlijn beschrijft de constructieve en (chrono)logische opeenvolging van wat er geleerd dient te worden.

Leerlijnen geven de samenhang in de doelen, in de leerinhoud en in de uit te werken thema's.

- **De vormende lijn voor natuurwetenschappen** geeft een overzicht van de wetenschappelijke vorming van het basisonderwijs tot en met de 3de graad van het secundair onderwijs (zie 2.1).
- **De leerlijnen natuurwetenschappen van de 1ste graad over de 2de graad naar de 3de graad** toe beschrijven de samenhang van natuurwetenschappelijke begrippen en vaardigheden (zie 2.2).
- De leerlijn binnen **de 2de graad tso voor de studierichtingen Handel, Handel-talen, Grafische media, Fotografie** beschrijft de samenhang van de thema's in het vak Natuurwetenschappen (zie 2.3).

De leerplandoelstellingen vormen de bakens om de leerlijnen te realiseren. **Sommige methodes bieden daarvoor een houvast, maar gebruik steeds het leerplan parallel aan de methode!**



2.1 De vormende lijn voor natuurwetenschappen

Basisonderwijs	Wereldoriëntatie: exemplarisch <i>Basisinzichten ontwikkelen in verband met verschijnselen in de natuur</i>	
1ste graad (A-stroom)	Natuurwetenschappelijke vorming <i>Inzicht krijgen in de wetenschappelijke methode: onderzoeksvraag, experiment, waarnemingen, besluitvorming</i> <ul style="list-style-type: none"> Natuurwetenschappelijke vorming waarbij de levende natuur centraal staat maar waarbij ook noodzakelijke aspecten van de niet-levende natuur aan bod komen Beperkt begrippenkader Geen formuletaal (tenzij exemplarisch) 	
2de graad	Natuurwetenschappen <i>Wetenschap voor de burger</i> <p>In sommige richtingen van het tso (Handel, grafische richtingen, STW...) en in alle richtingen van het kso</p> <ul style="list-style-type: none"> Basisbegrippen Contextuele benadering (conceptuele structuur op de achtergrond) 	Biologie/Chemie/Fysica <i>Wetenschap voor de burger, wetenschapper, technicus ...</i> <p>In sommige richtingen van het tso (Techniek-wetenschappen, Biotechnische wetenschappen ...) en in alle richtingen van het aso</p> <ul style="list-style-type: none"> Basisbegrippen Conceptuele structuur op de voorgrond (contexten op de achtergrond)
3de graad	Natuurwetenschappen <i>Wetenschap voor de burger</i> <ul style="list-style-type: none"> In sommige richtingen van aso, tso en kso Contextuele benadering 	Biologie/Chemie/Fysica <i>Wetenschap voor de wetenschapper, technicus ...</i> <ul style="list-style-type: none"> In sommige richtingen van tso en aso Conceptuele structuur (contexten op de achtergrond).

2.2 Leerlijnen natuurwetenschappen van de 1ste graad over de 2de graad naar de 3de graad

In onderstaande tabel zijn enkel die aspecten opgenomen die aan bod komen in **alle** studierichtingen van het tso/kso. In de toekomst zullen alle studierichtingen van de 3de graad tso/kso aspecten van voortplanting, erfelijkheid en evolutietheorie behandelen.

Naargelang de studierichting kunnen ook andere begrippen aan bod komen. Een grondige lezing van de leerplannen is dus noodzakelijk.

Om de leerlijn van de 1ste over de 2de naar de 3de graad te waarborgen is overleg tussen collega's uit die graden nodig, ook wat betreft de invulling van de (demonstratie-) experimenten.

Leerlijn	1ste graad	2de graad	3de graad
Materie	<p><u>Deeltjesmodel</u></p> <ul style="list-style-type: none"> - Materie bestaat uit deeltjes met ruimte ertussen - De deeltjes bewegen met een snelheid afhankelijk van de temperatuur <p><u>Stoffen</u></p> <ul style="list-style-type: none"> - Mengsels en zuivere stoffen - Mengsels scheiden: op basis van deeltjesgrootte - Massa en volume - Uitzetten en inkrimpen <p><u>Faseovergangen</u></p> <ul style="list-style-type: none"> - Kwalitatief <p><u>Stofomzettingen</u></p> <ul style="list-style-type: none"> - Structuurveranderingen verklaren met deeltjesmodel 	<p><u>Deeltjesmodel</u></p> <ul style="list-style-type: none"> - Moleculen - Atoombouw (atoommodel van Rutherford) <p><u>Stoffen</u></p> <ul style="list-style-type: none"> - Stofconstanten: smeltpunt, kookpunt, massadichtheid - Symbolische voorstelling van atomen en moleculen - Moleculaire structuren - Enkelvoudige/samengestelde stoffen - Oplossingen: opgeloste stof, oplosmiddel, concentratie - pH van een oplossing - Water/niet-wateroplosbaar <p><u>Stofomzettingen</u></p> <ul style="list-style-type: none"> - Chemische reacties – reactievergelijkingen - Botsingsmodel 	

Snelheid, kracht, druk	<p><u>Snelheid</u> - Kracht en snelheidsverandering</p> <p><u>Krachtwerking</u> - Een kracht als oorzaak van vormen/of snelheidsverandering van een voorwerp</p> <p><u>Soorten krachten</u> - Magnetische - Elektrische - Mechanische</p>	<p><u>Snelheid</u> - Kracht en bewegingstoestand - ERB</p> <p><u>Krachtwerking</u> - Kracht is een vectoriële grootte</p> <p><u>Soorten krachten</u> - Zwaartekracht</p> <p><u>Druk</u> - Druk bij vaste stoffen - Druk in gassen (m.i.v. luchtdruk)</p>	
Energie	<p><u>Energievormen</u> - Energie in stoffen (voeding, brandstoffen, batterijen ...)</p> <p><u>Energieomzettingen</u> - Fotosynthese</p>	<p><u>Energievormen</u> - Warmte: onderscheid tussen warmtehoeveelheid en temperatuur</p> <p><u>Energieomzettingen</u> - Wet van behoud van energie - Rendement van een energieomzetting - Vermogen - Exo- en endo-energetische chemische reacties</p>	

	<p><u>Transport van energie</u></p> <ul style="list-style-type: none"> - Geleiding - Convectorie - Straling <p><u>Licht en straling</u></p> <ul style="list-style-type: none"> - Zichtbare en onzichtbare straling 	<p><u>Transport van energie</u></p> <ul style="list-style-type: none"> - Deeltjesmodel (geleiding, convectorie, straling) <p><u>Licht en straling</u></p> <ul style="list-style-type: none"> - Onderscheid EM-straling en geluid 	
<p style="writing-mode: vertical-rl; transform: rotate(180deg);">Leven</p>	<p><u>Biologische eenheid</u></p> <ul style="list-style-type: none"> - Cel op lichtmicroscopisch niveau herkennen - Organisme is samenhang tussen organisatieniveaus (cellen - weefsels – organen) - Bloemplanten: functionele bouw wortel, stengel, blad, bloem - Gewervelde dieren (zoogdier) - mens: (functionele) bouw (uitwendig-inwendig; organenstelsels) <p><u>Soorten</u></p> <ul style="list-style-type: none"> - Herkennen a.d.h.v. determineerkaarten - Verscheidenheid - Aanpassingen aan omgeving <p><u>In stand houden van leven</u></p> <ul style="list-style-type: none"> - Bij zoogdieren en de mens: <ul style="list-style-type: none"> ✓de structuur en de functie van spijsverteringsstelsel ✓transportstelsel ✓ademhalingsstelsel ✓excretiestelsel - Bij bloemplanten de structuur en functie van hoofddelen <p><u>Interacties tussen organismen onderling en met de omgeving</u></p> <ul style="list-style-type: none"> - Gezondheid (n.a.v. stelsels) - Abiotische en biotische relaties: <ul style="list-style-type: none"> ✓voedselrelaties ✓invloed mens - Duurzaam leven <p><u>Leven doorgeven</u></p> <ul style="list-style-type: none"> - Voortplanting bij bloemplanten en bij de mens <p><u>Evolutie</u></p> <ul style="list-style-type: none"> - Verscheidenheid - Biodiversiteit vaststellen - Aanpassingen aan omgeving bij bloemplanten, gewervelde dieren (zoogdieren) 	<p><u>Ecologie: relaties tussen organismen en milieu</u></p> <ul style="list-style-type: none"> - Ecosysteem - Biodiversiteit - Invloed van de mens 	<p><u>Leven doorgeven</u></p> <ul style="list-style-type: none"> - Erfelijkheid - Voortplanting <p><u>Leven doorgeven</u></p> <ul style="list-style-type: none"> - Evolutietheorie

Waarnemen van organismen en verschijnselen

- Geleid

Metingen

- Massa, volume, temperatuur, abiotische factoren (licht, luchtvochtigheid ...)
- Een meetinstrument correct aflezen en de meetresultaten correct noteren

Gegevens

- Onder begeleiding:
 - ✓ grafieken interpreteren
- Determineerkaarten hanteren

Instructies

- Gesloten
- Begeleid

Microscopie

- Lichtmicroscopische beelden: waarnemen en interpreteren

Onderzoekscapentie

- Onder begeleiding en klassikaal
- Onderzoeksstappen onderscheiden:
 - ✓ onderzoeksvraag
 - ✓ hypothese formuleren
 - ✓ voorbereiden
 - ✓ experiment uitvoeren, data hanteren, resultaten weergeven,
 - ✓ besluit formuleren

Waarnemen van verschijnselen

- Geleid en gericht

Metingen

- SI eenheden

Gegevens

- Begeleid zelfstandig:
 - ✓ wetmatigheden interpreteren
 - ✓ verbanden tussen factoren interpreteren: recht evenredig en omgekeerd evenredig

Onderzoekend leren

- Onder begeleiding de natuurwetenschappelijke methode hanteren

Waarnemen van verschijnselen

- Geleid en gericht

Gegevens

- Begeleid zelfstandig:
 - ✓ wetmatigheden interpreteren
 - ✓ verbanden tussen factoren interpreteren

Onderzoekend leren

- Onder begeleiding de natuurwetenschappelijke methode hanteren

2.3 Leerlijn en mogelijke timing binnen de 2de graad tso

Het leerplan Natuurwetenschappen is een graadleerplan. Onderstaande tabel toont mogelijke timing waarbij we uitgaan van **vier graduren (twee wekelijkse lestijden)**.

De algemene doelstellingen staan steeds centraal.

Binnen dit leerplan is **voldoende ruimte** gelaten om bepaalde onderwerpen verder uit te diepen of nieuwe thema's te behandelen (zie hoofdstuk 4).

De voorgestelde timing in onderstaande tabel is louter richtinggevend om het **minimale niveau** te realiseren.

Thema's	Lestijden
1STE LEERJAAR (2 uur/week) 50 lestijden per jaar	
Materiemodel	8 u
Verfijning materiemodel	10 u
Kracht, energie en vermogen	11 u
EM-straling en geluid	3 u
Licht en zien	12 u
Geluid en horen (U)	
2DE LEERJAAR (2 uur/week) 50 lestijden per jaar	
De chemische reactie	7 u
Stofklassen	9 u
Biodiversiteit: Orde brengen in biodiversiteit (U)	
Ecologie: relaties tussen organismen en milieu	6u
Druk	7u
Warmteleer	5u

3 Algemene pedagogisch-didactische wenken

3.1 Leeswijzer bij de doelstellingen

3.1.1 Algemene doelstellingen

De algemene doelstellingen (in hoofdstuk 4) slaan op de **brede, natuurwetenschappelijke vorming**. Deze doelen worden gerealiseerd binnen leerinhouden die worden bepaald door de leerplandoelstellingen (in hoofdstuk 5).

3.1.2 Wenken

Wenken zijn niet-bindende adviezen waarmee de leraar en/of vakwerkgroep kan rekening houden om de lessen doelgericht, boeiend en efficiënt uit te bouwen.

Link met 1ste graad

Bij deze wenken wordt duidelijk gemaakt wat de leerlingen reeds geleerd hebben in de 1ste graad. Het is belangrijk om deze voorkennis mee te nemen bij het uitwerken van concrete lessen.

3.2 Leerplan versus handboek

Het leerplan bepaalt welke doelstellingen moeten gerealiseerd worden en welk beheersingsniveau moet bereikt worden. Sommige doelstellingen bepalen welke strategieën er moeten gehanteerd worden zoals:

- ... kwalitatief toepassen ...
- ... structuren verbinden met macroscopische eigenschappen ...
- ... voorstellen als ...
- ... herkennen als ...
- Uit waarnemingen afleiden ...
- Het belang van ... illustreren aan de hand van een voorbeeld

Bij het uitwerken van lessen en het gebruik van een handboek moet het leerplan steeds het uitgangspunt zijn. Een handboek gaat soms verder dan de basisdoelstellingen.

3.3 Taalgericht vakonderwijs

Taal en leren zijn onlosmakelijk met elkaar verbonden. Die verwevenheid vormt de basis van het taalgericht vakonderwijs. Het gaat over een didactiek die, binnen het ruimere kader van een schooltaalbeleid, de taalontwikkeling van de leerlingen wil bevorderen, ook in het vak natuurwetenschappen.

In dit punt willen we een aantal didactische tips geven om de lessen natuurwetenschappen meer taalgericht te maken. Drie didactische principes: context, interactie en taalsteun wijzen een weg, maar zijn geen doel op zich.

3.3.1 Context

Onder context verstaan we het verband waarin de nieuwe leerinhoud geplaatst wordt. Welke aanknopingspunten reiken we onze leerlingen aan? Welke verbanden laten we henzelf leggen met eerdere ervaringen? Wat is hun voorkennis? Bij contextrijke lessen worden verbindingen gelegd tussen de leerinhoud, de leefwereld van de leerling, de actualiteit en eventueel andere vakken.

De leerling van de 2de graad heeft kennis verworven in het basisonderwijs en de 1ste graad. Daarom wordt bij de leerplandoelstellingen, daar waar zinvol, de link met de 1ste graad aangegeven. Leerlijnen zijn richtsnoeren bij het uitwerken van contextrijke lessen.

Door gericht voorbeelden te geven en te vragen, door kernbegrippen op te schrijven en te verwoorden, door te vragen naar werk- en denkwijzen ... stimuleren we de taalontwikkeling en de kennisopbouw.

3.3.2 Interactie

Leren is een interactief proces: kennis groeit doordat je er met anderen over praat.

Leerlingen worden aangezet tot gerichte interactie over de leerinhoud, in groepjes (bv. bij experimenteel werk) of klassikaal. Opdrachten worden zo gesteld dat leerlingen worden uitgedaagd om in interactie te treden.

Enkele concrete voorbeelden:

- Leerlingen wisselen van gedachten tijdens het uitvoeren van (experimentele) waarnemingsopdrachten.
- Klassikale besprekingen waarbij de leerling wordt uitgedaagd om de eigen mening te verwoorden en om rekening te houden met de mening van anderen.
- Leerlingen verwoorden een eigen gemotiveerde hypothese bij een bepaalde onderzoeksvraag.
- Leerlingen formuleren een eigen besluit en toetsen die af aan de bevindingen van anderen bij een bepaalde waarnemingsopdracht.

Voorzie begeleiding tijdens de uitvoering van opdrachten, voorzie eventueel een nabespreking.

3.3.3 Taalsteun

Leerkrachten geven in een klassituatie vaak opdrachten. Voor deze opdrachten gebruiken ze een specifieke woordenschat die we 'instructietaal' noemen. Hierbij gaat het vooral over werkwoorden die een bepaalde actie uitdrukken (vergelijk, definieer, noteer, raadpleeg, situeer, vat samen, verklaar ...). De betekenis van deze woorden is noodzakelijk om de betekenis van de opdracht te begrijpen.

Leerlingen die niet voldoende woordkennis hebben in verband met instructietaal, zullen problemen hebben met het begrijpen van de opdrachten die gegeven worden door de leerkracht, niet alleen bij mondelinge maar ook bij schriftelijke opdrachten zoals toetsen en huistaken.

Opdrachten moeten voor leerlingen talig toegankelijk zijn. Bij het organiseren van taalsteun worden lessen, bronnen, opdrachten, examens ... begrijpelijker gemaakt voor de leerlingen.

Het onderscheid tussen dagelijkse en wetenschappelijke context moet een voortdurend aandachtspunt zijn in het wetenschapsonderwijs. Als we in de dagelijkse context spreken van 'gewicht' dan bedoelen we in een wetenschappelijke context eigenlijk 'massa'. Gewicht heeft in een wetenschappelijke context een heel andere betekenis.

3.4 ICT

ICT is algemeen doorgedrongen in de maatschappij en het dagelijks leven van de leerling. Sommige toepassingen kunnen, daar waar zinvol, geïntegreerd worden in de lessen fysica.

- Als leermiddel in de lessen: visualisaties, informatieverwerving, mindmapping ...
- Bij experimentele opdrachten of waarnemingsopdrachten: chronometer, fototoestel, apps, sensoren ...
- Voor tools die de leerling helpen bij het studeren: leerplatform, apps ...
- Bij opdrachten zowel buiten als binnen de les: toepassingssoftware, leerplatform ...
- Bij communicatie

4 Algemene doelstellingen

Het leerplan natuurwetenschappen is een **graadleerplan** voor **vier graduren**.

Het realiseren van de algemene doelstellingen gebeurt steeds binnen een context die wordt bepaald door de leerplandoelstellingen.

Binnen dit leerplan is **voldoende ruimte** gelaten om:

- Meer tijd te besteden aan de basisdoelstellingen zodat elke leerling het minimale niveau bereikt.
- Basisdoelstellingen te verdiepen.
- Basisdoelstellingen te koppelen aan een context eigen aan de studierichting. Zo kunnen bv. in de studierichting fotografie de doelstellingen m.b.t. licht en zien gekoppeld worden aan fotografische toepassingen.
- Nieuwe wetenschappelijke thema's te behandelen die niet in dit leerplan zijn opgenomen. In die nieuwe thema's moeten de algemene doelstellingen wel centraal blijven staan. **De thema's evolutie, voortplanting en erfelijkheid komen in de toekomst aan bod in alle studierichtingen van de 3de graad tso/kso en worden dus niet behandeld in de 2de graad.**

Wetenschap voor de burger van morgen (Wetenschappelijke geletterdheid) is het uitgangspunt van dit leerplan Natuurwetenschappen. Zowel de algemene doelstellingen als de leerplandoelstellingen (in hoofdstuk 5) zullen vanuit die visie geïnterpreteerd worden door:

- de leerplandoelstellingen te realiseren vanuit de leef- en/of interessewereld van de leerlingen.
- de algemene doelstelling m.b.t. 'Onderzoekend leren' in de **lesdidactiek** te integreren. Het hanteren of stellen van onderzoeksvragen en hypothesen, het uitvoeren van (demo-)experimenten, het reflecteren (over denkbeelden, waarnemingen en onderzoeksresultaten) zijn aspecten die essentieel zijn om te **leren hoe wetenschappelijke kennis tot stand komt**. Hierbij is een leerlingenexperiment een mogelijke maar niet verplichte werkvorm. Demonstratie-experimenten zijn wel verplicht, waarbij de nodige aandacht wordt besteed aan het veilig werken door o.a. het gebruik van persoonlijke beschermingsmiddelen.
- **formules** kwalitatief in contexten te hanteren om **verbanden te begrijpen en te verduidelijken**. Het kwalitatief hanteren van formules wordt verduidelijkt bij de wenken van de leerplandoelstellingen.
- het **persoonsgerichte en het maatschappelijk belang** zichtbaar te maken. Vooral de algemene doelstellingen m.b.t. 'Wetenschap en samenleving' komen hier in het vizier.

Deze visie van wetenschappelijke geletterdheid (contexten, lesdidactiek, omgaan met formules, persoonsgericht en maatschappelijk belang) wordt zowel in de leerplandoelstellingen als de wenken geëxpliciteerd.

4.1 Onderzoekend leren

In natuurwetenschappen wordt kennis opgebouwd door de 'natuurwetenschappelijke methode'. In essentie is dit een probleemherkende en -oplossende activiteit.

Nummer algemene doelstelling	Verwoording doelstelling	Wenken	Verwijzing naar eindtermen (zie hoofdstuk 8)
AD1	NATUURWETENSCHAPPELIJKE METHODE Onder begeleiding illustreren dat natuurwetenschappelijke kennis wordt opgebouwd via natuurwetenschappelijke methoden.		14
Wenken Deze algemene doelstelling wordt geïntegreerd aangepakt bij de didactische uitbouw van de lessen natuurwetenschappen o.a. via demonstratie-experimenten. Hierbij wordt een demonstratie-experiment niet louter als een illustratie van de theorie gezien. Een experiment start bij een (onderzoeks)vraag waarop men eerst een hypothese (verwachting) formuleert. Het experiment bevestigt of verworpt de hypothese. Nadien kan men via reflectie veralgemenen (bv. in een formule). Link met de 1ste graad Deze algemene doelstelling komt ook voor in het leerplan natuurwetenschappen van de 1ste graad. In de 2de graad werken we op een systematische manier verder aan deze algemene doelstelling.			

4.2 Wetenschap en samenleving

Ons onderwijs streeft de vorming van de totale persoon na waarbij het christelijk mensbeeld een inspiratiebron kan zijn om o.a. de algemene doelstellingen m.b.t. 'Wetenschap en samenleving' vorm te geven. Deze algemene doelstellingen zullen voortdurend aan bod komen tijdens het realiseren van de leerplandoelstellingen. Hierbij wordt de maatschappelijke relevantie van wetenschap zichtbaar gemaakt. Enkele voorbeelden die vanuit een christelijk perspectief kunnen bekeken worden:

- de relatie tussen wetenschappelijke ontwikkelingen en het ethisch denken;
- duurzaamheidsaspecten zoals solidariteit met huidige en toekomstige generaties, zorg voor milieu en leven;
- respectvol omgaan met 'eigen lichaam' (seksualiteit, gezondheid, sport);
- respectvol omgaan met het 'anders zijn': anders gelovigen, niet-gelovigen, genderverschillen.

AD2	MAATSCHAPPIJ De wisselwerking tussen natuurwetenschappen en maatschappij op ecologisch, economisch, ethisch en technisch vlak illustreren.		11
Wenken De wisselwerking kan geïllustreerd worden door de wederzijdse beïnvloeding (zowel negatieve als positieve) van wetenschappelijk-technologische ontwikkelingen en: <ul style="list-style-type: none"> • de leefomstandigheden (ecologisch, economisch, technisch) van de mens. Enkele voorbeelden: <ul style="list-style-type: none"> - de productie van nieuwe materialen door chemische reacties; - gebruik van beschermingsmiddelen (valhelm, veiligheidsgordel ...) in het verkeer; - toepassingen gebaseerd op EM-straling (smartphone, wifi ...); 			

- klimaatinvloeden door CO₂-productie.
- het ethisch denken van de mens. Enkele voorbeelden:
 - weren van giftige stoffen in speelgoed, verven en vernissen;
 - milieubewust sorteren van (labo)afval;
 - aandacht hebben voor de biodiversiteit in ons leefmilieu.
- het beroepsleven: in vele beroepen en sectoren komt natuurwetenschappelijk kennis en inzicht aan bod.

AD3

CULTUUR

Illustreren dat natuurwetenschappen behoort tot de culturele ontwikkeling van de mensheid.

11

Wenken

Men kan dit illustreren door:

- voorbeelden te geven van mijlpalen in de historische en conceptuele ontwikkeling van de natuurwetenschappen: evolutie van het atoombegrip, het krachtbegrip (Newton), het drukkbegrip.
- te verduidelijken dat natuurwetenschappelijke opvattingen behoren tot cultuur als ze worden gedeeld door vele personen en overgedragen aan toekomstige generaties. Veel wetenschappelijke begrippen worden in een dagelijkse context gehanteerd: energie, temperatuur en warmte, concentratie, kracht, snelheid, straling, biodiversiteit.

AD4

DUURZAAMHEID

Bij het verduidelijken van en het zoeken naar oplossingen voor duurzaamheidsvraagstukken wetenschappelijke principes hanteren die betrekking hebben op grondstoffenverbruik en energiegebruik.

10

Wenken

Enkele voorbeelden die kunnen aan bod komen in de lessen natuurwetenschappen:

- bij de bespreking van chemische reacties het begrip 'biodegradeerbare stof' ter sprake brengen;
- recycleren van materialen;
- het spaarzaam gebruik van fossiele brandstoffen in verband brengen met de CO₂-problematiek;
- de begrippen vermogen en rendement in verband brengen met energiegebruik.

4.3 Veiligheid en gezondheid

AD5

VEILIGHEID

Steunend op wetenschappelijke inzichten verantwoord omgaan met veiligheid en gezondheid.

12

Wenken

Deze algemene doelstelling komt expliciet aan bod bij B11 en B33.

Ook bij het uitvoeren van (demonstratie-) experimenten en het aanbrengen van bepaalde wetenschappelijke concepten kunnen inzichten m.b.t. veiligheid en gezondheid aan bod komen.

Bij het werken met chemicaliën houdt men rekening met de richtlijnen zoals weergegeven in de COS-brochure (COS: Chemicaliën op School – de meest recente versie is te downloaden via <http://www.kvcv.be>).

4.4 Grootheden, eenheden en grafieken

AD6	GROOTHEDEN EN EENHEDEN Courante grootheden en SI-eenheden hanteren die voorkomen in leefwereldsituaties.	13
Wenken Deze algemene doelstelling komt zeker aan bod bij het aanbrengen van volgende begrippen: massadichtheid, krachten (o.a. zwaartekracht), snelheid, energie, vermogen, druk, warmtehoeveelheid.		
AD7	GRAFIEKEN Grafieken interpreteren.	
Wenken Het interpreteren van grafieken is een vaardigheid die in het secundair onderwijs voortdurend aan bod komt. Deze algemene doelstelling komt expliciet aan bod in de doelstellingen B2, B5 en B25. Ook in allerlei media komen vaak grafieken voor die betrekking hebben op een natuurwetenschappelijke context.		

5 Leerplandoelstellingen

Bij het realiseren van de leerplandoelstellingen staan de algemene doelstellingen centraal.

Een voorstel van timing vind je verder bij de verschillende hoofdstukken van leerplandoelstellingen.

5.1 1ste leerjaar van de 2de graad

5.1.1 Materiemodel

(ca. 8 lestijden)

B1	Verklaren waarom de oorsprong van een zuivere stof geen invloed heeft op haar eigenschappen.	2
Link met de 1ste graad Natuurwetenschappen De begrippen zuivere stof en mengsel zijn in de 1ste graad reeds aan bod gekomen. <i>Voorbeelden van materie herkennen als zuivere stof of mengsel als het bijbehorende deeltjesmodel gegeven is. (B21)</i> Wenken In de 1ste graad kwamen exemplarisch volgende formules (molecuulsamenstellingen) aan bod: H ₂ O, CO ₂ , O ₂ , NaCl. Enkele andere voorbeelden van formules kunnen gegeven worden om het begrip zuivere stof te duiden. Elke zuivere stof wordt gekenmerkt door een unieke molecuulsamenstelling (deeltjessamenstelling) ongeacht de herkomst (synthetisch of natuurlijk) van de stof. In het dagelijks taalgebruik spreekt men van chemische stoffen. Men kan hier benadrukken dat alle stoffen chemisch zijn en een bepaalde molecuulsamenstelling (formule) hebben. Het voorkomen van zuivere stoffen in het dagelijks leven is eerder uitzonderlijk. Boter, melk, brood, papier, hout, benzine, lucht, leidingwater ... zijn allemaal mengsels van stoffen. Ook voorwerpen die ogenschijnlijk bestaan uit zuivere stoffen zijn eigenlijk mengsels: een gouden ring, een staalplaat, een bronzen beeld ... Het is belangrijk dat leerlingen inzien dat we geen formule van een mengsel (bv. lucht of brons) kunnen schrijven maar wel van de zuivere stoffen die voorkomen in het mengsel. Naast de unieke molecuulsamenstelling zullen we in volgende doelstellingen ook andere kenmerkende eigenschappen van zuivere stoffen behandelen nl. de stofconstanten zoals smeltpunt, kookpunt, massadichtheid.		
B2	Het temperatuur(tijd)-diagram bij smelten en koken van een zuivere stof interpreteren vanuit concrete situaties.	4
B3	De stofconstanten smelt- en kookpunt hanteren om een zuivere stof te identificeren.	4
Wenken Het temperatuur(tijd)-diagram van een zuivere stof kan afgeleid worden uit experimentele waarnemingen. De begrippen smeltpunt en kookpunt kunnen worden geduid. Voorbeelden van concrete situaties: <ul style="list-style-type: none">De temperatuur van een water/ijs mengsel in een champagnekoeler blijft constant zolang beide aggregatietoestanden aanwezig zijn.		

- Bij het koken van aardappelen of pasta ...blijft de temperatuur van het kokend water constant.
- Er kan experimenteel onderzocht worden wat er gebeurt als we keukenzout toevoegen aan water. De link kan gelegd worden naar het gebruik van strooizout bij vriesweer.

Een tabel met smelt- en kookpunten van (zuivere) stoffen wordt gegeven.

Men kan het smeltverloop van een mengsel ijs-zout onderzoeken. Eventueel kan een temperatuur(tijd)-diagram van een mengsel gegeven worden om zo het onderscheid met zuivere stoffen te duiden. Mengsels hebben geen kenmerkend smelt- of kookpunt, er ontstaat een smelt-(kook-) traject. De samenstelling van het mengsel zal hier bepalend zijn.

B4	Het begrip massadichtheid kwalitatief toepassen in concrete situaties.	4, 13
B5	De $m(V)$ -grafiek interpreteren.	4
B6	Het begrip massadichtheid kwantitatief toepassen in concrete situaties.	4, 13

Wenken

Via een kwalitatieve benadering komt men tot de formule van massadichtheid.

Voorbeelden van kwalitatief toepassen in concrete situaties:

- In het dagelijks leven hanteren we uitdrukkingen als zwaarder dan water, lichter dan water, zwaarder dan lucht ... IJzer is zwaarder dan water want ijzer zinkt, hout is lichter dan water want hout drijft op water, een warme luchtballon is lichter dan de lucht en stijgt, het gifgas dat gebruikt werd tijdens de 1ste wereldoorlog was zwaarder dan lucht ...
- Begrippen als zwaarder dan, lichter dan worden intuïtief gekoppeld aan zinken, zweven, drijven.
- Een boomstam en een klein plankje hout blijven drijven op water. Nochtans is een boomstam veel zwaarder dan het kleine plankje. Een groot stuk ijzer en een kleine nagel zullen allebei zinken. Door dergelijke voorbeelden komt men op een kwalitatieve manier tot het inzicht dat het kennen van de massa van een voorwerp niet voldoende is om iets te omschrijven als zwaarder dan.
- Kwalitatief toepassen wil zeggen dat men de formule van massadichtheid hanteert op een kwalitatieve wijze zonder berekeningen te maken. Enkele voorbeelden:
 - ✓ Een plaatje piepschuim vergelijken met een plankje hout dat even groot is. Zonder berekeningen te maken kan men vanuit de formule inzien dat de massadichtheid van hout groter is omdat enkel de teller (de massa) in de formule groter is bij hout dan bij piepschuim.
 - ✓ Een vol blikje cola licht drijft, een vol blikje cola zinkt.
 - ✓ Een geladen schip ligt dieper in het water dan een leeg schip.
 - ✓ Ook de eenheid van massadichtheid wordt op een kwalitatieve manier aangebracht.

Door het interpreteren van een $m(V)$ -grafiek kan men het begrip massadichtheid verder verhelderen:

- Het recht evenredig verband tussen m en V kan men duiden.
- Hoe steiler de grafiek hoe groter de massadichtheid.
- De grafiek van water kan vergeleken worden met de grafiek van een andere stof.

Kwantitatief toepassen in concrete situaties wil zeggen dat men eenvoudige contextrijke vraagstukken maakt.

B7	De stofconstante massadichtheid hanteren om een zuivere stof te identificeren.	4, 13
----	--	-------

Wenken

Een tabel met massadichtheden van (zuivere) stoffen kan worden gegeven.

Een zuivere stof wordt gekenmerkt door welbepaalde fysische constanten (smeltpunt, kookpunt, massadichtheid ...).

B8 Typische voorbeelden van mengsels herkennen als homogeen of heterogeen en bepaalde voorbeelden benoemen als oplossing, emulsie of suspensie.

Wenken

Typische voorbeelden van homogene mengsels zijn o.a. lucht, brons, messing, wit goud, zout- en suikeroplossingen, alcoholische dranken zoals wijn en cognac, tafelazijn.

Typische voorbeelden van heterogene mengsels zijn o.a. emulsies zoals melk, mayonaise, vinaigrette, bodymilk, crèmes en suspensies zoals slib, roomijs (ijskristallen in room), sinaasappelsap, verf (kleurstoffen in een oplosmiddel).

B9 In concrete voorbeelden van oplossingen de opgeloste stof(fen) en het oplosmiddel benoemen.

Wenken

Concrete voorbeelden zijn o.a. tafelazijn, alcoholische dranken, zoutoplossing, suikeroplossing.

B10 Het concentratiebegrip kwalitatief toepassen in concrete situaties.

B11 Steunend op wetenschappelijk inzicht, verantwoord omgaan met stoffen in leefwereldsituaties.

12

Wenken

Het concentratiebegrip wordt vaak intuïtief gehanteerd in het dagelijks leven. Enkele voorbeelden:

- bij het bereiden van een maaltijd (te zout, te zoet),
- bij dranken (sterke drank, slappe koffie),
- in voeding (tomatenconcentraat),
- bij luchtvervuiling o.a. de concentratie fijn stof in de lucht,
- bij de opwarming van de aarde: wordt gekoppeld aan de CO₂-concentratie van de lucht.

De begrippen verdunnen en concentreren kunnen geduid worden.

De link naar een hoeveelheid (massa) opgeloste stof in een bepaald volume kan hier gelegd worden en kan uitgedrukt worden in een formule. Enkele voorbeelden van etiketten van voedingswaren werken verhelderend.

Inzicht in het concentratiebegrip is belangrijk om verantwoord met stoffen te kunnen omgaan. Geconcentreerde stoffen zijn gevaarlijker dan verdunde stoffen.

Ook de betekenis van gevaarsymbolen en P- en H-zinnen komt hier aan bod.

Niet enkel de stof maar ook de concentratie en de weg waarlangs de stof in het lichaam opgenomen wordt, bepalen de schadelijkheid/giftigheid en de veiligheidsmaatregelen die moeten genomen worden.

Algemeen kan men stellen dat er drie mogelijkheden zijn van opname: via de mond (slokdarm, maag), via de ademhaling (in de longen), via de huid (in het bloed). De risico's bepalen het gebruik van persoonlijke beschermingsmiddelen (veiligheidsbril, handschoenen, labojas, masker ...).

Mogelijke demo-experimenten

- Het temperatuur(tijd)diagram bij smelten en koken van water bepalen.
- Massadichtheid van een zuivere stof bepalen.

5.1.2 Verfijning materiemodel

(ca. 10 lestijden)

5.1.2.1 Orde brengen in de wereld van atomen

B12	Een atoommodel hanteren om de bouw van een atoom en een mono-atomisch ion te duiden.	
Wenken <p>Het atoommodel van Rutherford kan hier gehanteerd worden.</p> <p>De definities van absolute en relatieve massa/elektrische lading hoeven niet aan bod te komen. Inzicht in het atoommodel is vooral belangrijk om volgende aspecten te duiden:</p> <ul style="list-style-type: none">▪ Praktisch alle massa van een atoom is geconcentreerd in de kern.▪ Elektronen zijn veel kleiner dan protonen, neutronen en de kern.▪ Een atoom en bij uitbreiding de materie is vooral een lege ruimte.▪ Elektronen blijven rond de kern draaien door elektrostatische aantrekkingskrachten.▪ Atomen zijn elektrisch neutraal omdat het aantal elektronen gelijk is aan het aantal protonen.▪ Een mono-atomisch ion ontstaat door het wegnemen (ontstaan van positieve ionen) of toevoegen (ontstaan van negatieve ionen) van elektronen.▪ Het onderscheid in atoomsoorten kan verklaard worden vanuit de samenstelling van de kern.▪ De totale materie van het heelal bestaat uit ontelbaar veel atomen maar bevat slechts een beperkt aantal atoomsoorten.		
B13	Naam en symbolische voorstelling van de belangrijkste elementen (atoomsoorten) en eenvoudige stoffen kennen.	
Wenken <p>Het is niet de bedoeling om dit zeer uitgebreid te behandelen. Vooral de elementen en stoffen die ook later nog aan bod komen, moeten om praktische reden gekend zijn.</p> <ul style="list-style-type: none">▪ Metalen zoals Fe, Na, Cu, Zn, Pb, Au, Ag▪ Niet-metalen zoals C▪ Edelgassen▪ Moleculen zoals O₂, O₃, H₂, Cl₂, I₂		
B14	De periodiceit weergeven voor de elementen van de hoofdgroepen van het PSE.	
Wenken <p>Het periodiek systeem wordt beschreven als een ordening van de elementen om inzicht te krijgen in de opbouw en de eigenschappen van de atomen van de elementen. De inbreng van Mendeljev kan in een historisch kader geplaatst worden.</p> <p>De plaats van een element in het PSE levert direct belangrijke informatie.</p> <p>De plaats waar op het PSE de metalen, niet-metalen en edelgassen te vinden zijn wordt aangegeven.</p>		

B15	De elektronenconfiguratie, beperkt tot de hoofdenenergie-niveaus, van de eerste 18 chemische elementen van het periodiek systeem opstellen op basis van het atoomnummer.	
-----	--	--

Wenken

Het begrip elektronenconfiguratie wordt ingevoerd als manier om te beschrijven hoe de elektronen in een atoom verdeeld zijn over de verschillende schillen. Het is voldoende enkel de hoofdenenergie-niveaus te bespreken. De begrippen periode (periodenummer) en groep (groepsnummer) van de hoofdgroepen worden hierbij gehanteerd.

Aan de hand van eenvoudige regels wordt de elektronenconfiguratie van de eerste 18 elementen opgesteld. Men kan aangeven dat voor het opstellen van de elektronenconfiguratie van de overige elementen er nog andere (ingewikkelder) regels moeten worden gehanteerd. Er wordt aangeleerd hoe men het PSE kan gebruiken om de elektronenconfiguratie af te leiden. Dit is nuttig bij de chemische binding.

5.1.2.2 Orde brengen in de wereld van stoffen

B16	Aan de hand van eenvoudige voorbeelden het ontstaan van drie bindingstypes illustreren als een streven naar de edelgasconfiguratie.	1
B17	Een gegeven formule van een stof interpreteren.	1

Wenken

Metalen en niet-metalen streven naar de stabiele edelgasconfiguratie en dit verklaart waarom er drie soorten bindingen zijn. Dit wordt geïllustreerd aan de hand van eenvoudige voorbeelden zoals NaCl, HCl, H₂, O₂, N₂, ijzer en andere metalen.

Het interpreteren van formules is belangrijker dan het schrijven of reproduceren van formules. Enkele voorbeelden:

- Hoeveel atomen en hoeveel verschillende atoomsoorten zijn er aanwezig in ... (een gegeven formule)?
- Een formule koppelen aan het juiste molecuulmodel/deeltjesmodel.
- Een formule koppelen aan het juiste bindingstype.
- Een formule koppelen aan de begrippen enkelvoudige of samengestelde stof.

B18	Moleculaire structuren verbinden met macroscopische eigenschappen van stoffen.	1
B19	Moleculaire structuren herkennen als koolstofverbindingen of minerale verbindingen.	1

Wenken

Macroscopische eigenschappen zijn waarneembare eigenschappen (visueel of door metingen).

In deze doelstelling wordt de link gelegd tussen het macroscopische en het submicroscopische (deeltjesmodel van materie) niveau.

Enkele concrete voorbeelden:

- Keukenzout is een kristallijne stof. De regelmatige structuur waaruit kristallen zijn opgebouwd kan verklaard worden door een regelmatige ordening van submicroscopische deeltjes. In kristallijne stoffen kunnen de deeltjes bestaan uit atomen (bv. atoomrooster in diamant of grafiet), moleculen (bv. molecuulrooster van watermoleculen in ijskristallen) of ionen (ionrooster in keukenzout).
- Metalen zijn goede elektrische geleiders. De elektrische geleiding kan verklaard worden vanuit de aanwezigheid van vrije elektronen.

zigheid van vrije elektronen in metalen.

- Edelgassen zijn weinig reactieve gassen (He is niet brandbaar, gebruik van edelgassen in lampen). De link met de edelgasconfiguratie als stabiele configuratie kan hier gelegd worden.
- Allerlei technische toepassingen van stoffen kunnen hier ook aan bod komen: legeringen, siliconen, keramische materialen, nanomaterialen ... De bijzondere eigenschappen van vele technische stoffen vinden vaak hun verklaring in de moleculaire structuur. Dit kan exemplarisch met eenvoudige modellen geduid worden.
- Eiwitten, vetten, suikers zijn de belangrijkste stoffen waaruit de levende natuur is opgebouwd. Dit zijn allemaal koolstofverbindingen. Het onderscheid tussen koolstofverbindingen (organische) en minerale verbindingen (anorganische) kan hier geduid worden. Dat ook de meeste kunststoffen koolstofverbindingen zijn en niet vanuit levende organismen geproduceerd worden, is belangrijk om het begrip 'organische stof' in een historisch perspectief te plaatsen.

5.1.3 **Kracht, energie en vermogen**

(ca. 11 lestijden)

5.1.3.1 **Krachten**

B20	Illustreren dat de resulterende kracht zowel vervorming als verandering van bewegingstoestand kan veroorzaken.	7
B21	Rust, eenparig rechtlijnige beweging en veranderlijke beweging in verband brengen met de resulterende kracht.	7
B22	Het begrip snelheid kwantitatief toepassen in concrete situaties van een eenparig rechtlijnige beweging (ERB).	13

Link met de 1ste graad Natuurwetenschappen

Uit experimentele waarnemingen en technische toepassingen afleiden dat de vorm- en/of snelheidsverandering van een voorwerp veroorzaakt wordt door de inwerking van een kracht en afhangt van de grootte van die kracht. (B62)

Wenken

In de 1ste graad kracht is het vectorieel aspect niet behandeld. Dit komt nu wel aan bod.

In concrete (contextrijke) voorbeelden van vervorming en verandering van bewegingstoestand worden de kenmerken van de vector (aangrijpingspunt, grootte, richting, zin) geduid. Gebruik van schokdempers, uitrekken en indrukken van veren, wegtrappen van een voetbal, valschermspringer, versnellen en vertragen van voertuigen, satellieten die rond de aarde draaien ... zijn enkele van de vele voorbeelden.

Het nemen van een bocht (een cirkelvormige beweging) tegen constante snelheid is een verandering van bewegingstoestand omdat er een resulterende kracht werkzaam is die loodrecht staat op de baan van het bewegend voorwerp.

Het begrip resulterende kracht kan verklaard worden met een voorbeeld: een fietser rijdt op een rechte baan met een constante snelheid (geen verandering van bewegingstoestand), dus met een resulterende kracht gelijk aan nul. Toch moet de fietser een kracht uitoefenen op de pedalen omdat hij de wrijvingskrachten (luchtweerstand, wrijving van de baan) moet overwinnen.

Wanneer we in een voertuig zitten dat zich met een constante snelheid in rechte lijn voortbeweegt 'voelen' we

de beweging niet. Wanneer het voertuig versnelt of vertraagt dan voelen we de krachtwerking. Indien er geen resulterende kracht werkt op een voorwerp dan is het voorwerp in rust of ondergaat het een rechtlijnige beweging waarvan de snelheid constant is. Indien er een resulterende kracht (vectorieel gezien) werkzaam is dan ondergaat het lichaam een veranderlijke beweging

Eenvoudige contextrijke vraagstukken worden behandeld.

B23	Het begrip zwaartekracht kwalitatief toepassen in concrete situaties.	5, 13
B24	Het begrip zwaartekracht kwantitatief toepassen in concrete situaties.	5,13
B25	Uit meetresultaten het verband tussen massa en zwaartekracht grafisch voorstellen en de grafiek interpreteren.	13

Wenken

Via een kwalitatieve benadering komt men tot de formule $F_z = m \cdot g$

De eenheid newton (N) komt hier aan bod.

Balansen meten krachten maar de aflezing staat in kilogram.

Voorbeelden van kwalitatief toepassen in concrete situaties:

- Kleine massa's voelen een kleine kracht, grote massa's een grote kracht. Dit kan met een dynamometer aangetoond worden maar we ervaren ook zonder meting het verschil in 'zwaarte'.
- Een vallend voorwerp ondergaat een versnelde beweging. Er moet dus een kracht werkzaam zijn. Dit is geen contactkracht maar een veldkracht.
- Alle massa's in de omgeving van de aarde ondergaan die veldkracht (de maan, satellieten, ruimtetuistellen ...). We spreken van het zwaarteveld van de aarde.
- Het verband tussen de massa en de zwaartekracht is een constante binnen een bepaald zwaarteveld nl. de zwaarteveldsterkte g .
- Ook andere planeten en sterren hebben een zwaarteveld. Het verschil in zwaarteveldsterkte kan getoond worden aan de hand van beeldmateriaal van maanwandelaars.

Kwantitatief toepassen in concrete situaties wil zeggen dat men eenvoudige contextrijke vraagstukken maakt.

Mogelijke demo-experimenten

- De zwaartekracht van verschillende massa's bepalen met een dynamometer.

5.1.3.2 Energie en vermogen

B26	Het beginsel van behoud van energie kwalitatief toepassen in concrete situaties.	8, 13
B27	Het rendement van energieomzettingen kwalitatief interpreteren in concrete situaties.	8, 13

Link met de 1ste graad Natuurwetenschappen

Experimenteel aantonen dat energie kan omgezet worden van de ene vorm in een andere vorm. (B22)

Wenken

Behoud van energie wordt als een beginsel (=axioma) aangebracht dat men niet bewijst maar illustreert.

Voorbeelden van kwalitatief toepassen in concrete situaties:

- De energievoorziening in de maatschappij: centrales, energiebronnen, alternatieve energievoorziening, groene energie, duurzaam energiegebruik ...
- Wat betekent hernieuwbare energie?
- Het begrip energieverbruik toelichten vanuit het beginsel van behoud van energie. Wetenschappelijk gezien kan men energie niet verbruiken maar enkel omzetten in een andere energievorm.
- Bij energieomzettingen in technische toepassingen (benzinemotor, elektrische motor, lampen, zonnecel, windmolen ...) kunnen we een onderscheid maken in nuttige (bruikbare) en niet-nuttige (energieverlies) energie. Het begrip rendement wordt hier gedeut. Fysisch gezien is elke energieomzetting volledig. Bij elke energieomzetting is er altijd omzetting naar thermische energie die men in een aantal gevallen niet nuttig kan gebruiken. Dit noemt men "verlies".

B28	Het begrip vermogen kwalitatief toepassen in concrete situaties.	8, 13
B29	Het begrip vermogen kwantitatief toepassen in concrete situaties.	8,13

Wenken

Het vermogen beschrijft het tempo waarin de energie wordt omgezet.

Voorbeelden van kwalitatief toepassen in concrete situaties:

- Een strijkijzer van 2000 W zet per seconde 2000 J aan elektrische energie om in thermische energie.
- Het vermogen van verschillende huishoudtoestellen vergelijken vanuit het oogpunt energieverbruik.
- Sluimerverbruik van allerlei huishoudtoestellen toelichten. Het verbruik wordt niet enkel bepaald door het vermogen van het toestel maar ook door de gebruiksduur.

Eenvoudige contextrijke vraagstukken komen hier aan bod.

De eenheid kWh kan hier aan bod komen. Elektrische energie wordt in de praktijk gemeten in kWh. Dit is ook de eenheid die gebruikt wordt bij tarifiering. Hiervoor wordt de klassieke kWh-teller gebruikt. Moderne energiemeters met veel andere mogelijkheden zijn verkrijgbaar in de handel. Deze kunnen via aansluiting op een stopcontact de energie per toestel meten.

Mogelijke demo-experimenten

- De invloed van gebruiksduur en vermogen op het energieverbruik van een toestel bepalen met een energiemeter.

5.1.4 EM-straling en geluid

(ca. 3 lestijden)

B30	Overeenkomst en onderscheid tussen geluid en elektromagnetische straling vanuit waarnemingen toelichten.	12
B31	Steunend op wetenschappelijk inzicht, verantwoord omgaan met geluid en straling.	12

Link met de 1ste graad Natuurwetenschappen

Versijnselen en toepassingen uit het dagelijks leven in verband brengen met zichtbare en onzichtbare straling. (B66)

Wenken

Geluid heeft in tegenstelling tot straling altijd een middenstof nodig (bv. lucht, water of vaste stoffen).

Bij geluid veroorzaakt een trillingsbron (stemvork, snaar, stembanden ...) in een middenstof een drukgolf (de middenstof wordt afwisselend samengedrukt en ontspannen).

De voortplantingssnelheid van lichtgolven is veel groter dan deze van geluidsgolven.

Geluidsgolven met een frequentie tussen 20 Hz en 20.000 Hz zijn voor de mens waarneembaar. Infrasonen geluiden hebben een frequentie lager dan 20 Hz, ultrasone groter dan 20 kHz.

Vleermuizen vermijden hindernissen en lokaliseren hun prooi door ultrasone trillingen uit te zenden en ze, na weerkaatsing, terug op te vangen (sonar). Walvissen gebruiken ultrasone trillingen in het water en ook duikboten en echografie werken met ultrasone golven.

Als vaste middenstof kan men denken aan de trillende gehoorbeentjes in ons middenoor, de trillingen die zich voortplanten langs een buis of een spoorrail.

Bij geluid kunnen volgende aspecten aan bod komen:

- Pijngrens: dit komt overeen met een geluidsintensiteit van 100 W/m²
- Gehoorschade
- Noodzaak van gehoorbescherming

Bij straling wordt het EM-spectrum besproken waarbij o.a. mogelijke gevaren en veiligheidsaspecten aan bod komen. Enkele mogelijke aspecten die kunnen aan bod komen:

- Beschermen tegen zonnestraling door een UV-filter (in zonnecrème)
- Gevaren en bescherming tegen X-stralen
- Mogelijke risico's bij gebruik van laserstralen
- Intensiteit van GSM-straling

Mogelijke demo-experimenten

- Het geluidsniveau bepalen met een dB-meter (eventueel via een app op een smartphone).

5.1.5 Licht en zien

(ca. 12 lestijden)

B32	Het zien van voorwerpen in verband brengen met lichtbronnen, de interactie van het licht met die voorwerpen en de rechtlijnige voortplanting van licht in een homogeen midden.	
B33	Evenwijdige, convergerende en divergerende lichtbundels herkennen en benoemen.	

Link met de 1ste graad

Leerlingen uit de basisoptie Moderne Wetenschappen (Wetenschappelijk werk) of de basisoptie Techniek-wetenschappen zijn misschien via de context 'Licht, kleur en geluid' in contact gekomen met bepaalde begrippen van optica.

Wenken

Volgende aspecten kunnen hierbij aan bod komen: verschillende soorten lichtbronnen en voorwerpen (on-doorschijnende, doorschijnende en doorzichtige). Ook wordt hier verwezen naar de interactie van het licht met die voorwerpen: absorptie, terugkaatsing, verstrooiing en doorlaten van licht.

Je kan een voorwerp maar zien, wanneer licht van dat voorwerp in je oog valt. Het voorwerp zal daarom zelf licht moeten uitzenden of licht weerkaatsen. Een lichtbundel zelf zie je niet, behalve als er veel stof of mist hangt en er zo weerkaatsing (verstrooiing) plaatsgrijpt. Met een laserpen kun je dit aantonen. Een misconception hierbij is dat leerlingen soms de lichtstralen tekenen vanuit het oog.

De rechte voortplanting van licht kan via eenvoudige waarnemingsproefjes worden aangetoond.

Een laserpen kan hier een handig instrument zijn.

B34	Schaduwvorming verklaren als een toepassing van de rechte voortplanting van licht in een homogeen midden.	
-----	---	--

Wenken

Figuren, applets en andere visualiseringen kunnen hierbij helpen.

Het ontstaan van de maanfasen, de maansverduistering en de zonsverduistering kan als toepassing besproken worden.

B35	De stralengang van licht bij overgang tussen twee homogene middens weergeven en enkele eenvoudige toepassingen toelichten.	
-----	--	--

Wenken

De stralengang voldoet aan volgende brekingswetten:

- invallende straal, normaal en gebroken straal liggen in één vlak;
- bij overgang van optisch ijl naar optisch dicht is er lichtbreking naar de normaal toe;
- de stralengang is omkeerbaar.

Breking heeft schijneffecten tot gevolg: de schijnbare verhoging van een voorwerp onder water, de schijnbare verdikking van vissen in een rond aquarium.

Eenvoudige experimentjes kunnen dit illustreren.

B36	Op een model of beeldmateriaal macroscopisch waarneembare, uitwendige en inwendige delen van een oog aanduiden en benoemen.	
-----	---	--

Wenken

De macroscopische delen van het oog die hier zeker aan bod komen zijn: pupil, iris, harde oogvlies, lens, glasachtig lichaam.

De vergelijking met een camera obscura en fototoestel kan gemaakt worden.

Men kan starten met macroscopische waarnemingen om bij de volgende doelstellingen naar het microscopisch niveau te gaan.

B37	De beelden bij een dunne bolle lens construeren en deze aanduiden als virtueel of reëel.	
-----	--	--

B38	Beeldvorming en accommodatie in een oog beschrijven en verklaren.	
-----	---	--

B39	Aantonen dat het zien een proces is dat in de hersenen gebeurt.	
-----	---	--

Wenken

Het zien of het verwerken van de beelden is een proces dat in de hersenen tot stand komt. Allerlei aspecten van het zien kunnen hier aan bod komen: het kleuren zien, het dieptezicht (binoculair), nabeeld, optische illusie.

B40	De terugkaatsingswetten van een lichtstraal bij een vlakke spiegel weergeven en toepassen.	
B41	Beelden bij vlakke spiegels construeren en deze virtuele beelden onderscheiden van reële.	

Wenken

Figuren, applets en andere visualiseringen kunnen hierbij helpen.

Men kan beklemtonen dat deze wetten niet enkel geldig zijn met licht maar ook met geluid (vb. sonar) en met onzichtbare straling (vb. afstandsbediening).

Je kan de beeldvorming bij een camera obscura vergelijken met die van een vlakke spiegel.

B42	De werking van een holle en bolle spiegel verbinden met toepassingen.	
-----	---	--

Wenken

Toepassingen zijn o.a. koplamp van een wagen, make-upspiegel, dode hoekspiegel, bolle spiegel op kruispunten, spiegels in pretparken, telescopen ...

Mogelijke demo-experimenten

- Lichtbundels, schaduwvorming
- Brandpunt en karakteristieke stralen bij lenzen
- Karakteristieke stralen bij een vlakke spiegel
- Gezichtsveld bij een vlakke spiegel
- Brandpunt bij holle en bolle spiegel

5.1.6 Geluid en horen

U	Op een model of beeldmateriaal macroscopisch waarneembare uitwendige en inwendige delen van het oor aanduiden en benoemen.	12
U	Aan de hand van de gevolgde weg van de geluidsgolven de functies van geluid opvangende delen van het oor opnoemen.	

Wenken

De macroscopische structuren van het oor zijn:

- het uitwendig oor met oorschelp, gehoorgang en trommelvlies;
- het middenoor met trommelholte met gehoorbeentjes en buis van Eustachius;
- het binnenoor met het slakkenhuis en de halfcirkelvormige kanalen (de eigenlijke geluidsreceptoren; bevinden zich in het orgaan van Corti in het slakkenhuis).

De eigenlijke geluidsreceptoren bevinden zich in het orgaan van Corti in het slakkenhuis.

De geluidsgolven volgen een weg door de uitwendige en de inwendige structuren van het oor. De weg wordt beschreven en de functies van de geluid opvangende structuren van het oor worden aangegeven. De geluidsreceptoren in het oor vangen de geluidsprikkel op en zorgen voor het doorgeven, versterken en omzetten van de geluidsgolven in een zenuwimpuls. De bouw en functie van de halfcirkelvormige kanalen en van de ovale en ronde blaasjes kan beperkt worden tot eenvoudige beschrijving.

De realisatie van deze doelstelling kan gebeuren aan de hand van animaties.

Voorbeelden van zintuiglijke stoornissen van het oor kunnen hier aan bod komen. Er kan geïllustreerd worden hoe ze eventueel kunnen worden voorkomen of gecorrigeerd.

U	Aantonen dat het eigenlijke horen een proces is dat in de hersenen gebeurt.	
<p>Wenken</p> <p>Er komen zeer veel geluiden in ons oor binnen en er bereiken veel meer geluidsprikkels de hersenen dan deze waarvan we ons bewust zijn. Het kan interessant zijn om de vergelijking te (laten) maken met “het zien”.</p>		

5.2 2de leerjaar van de 2de graad

5.2.1 De chemische reactie

(ca. 7 lestijden)

B43	Een chemische reactie voorstellen als een effectieve botsing tussen deeltjes, met als gevolg een herschikking van atomen.	3
B44	De symbolische schrijfwijze van een chemische reactie interpreteren als een herschikking van atomen.	3
B45	Stofomzettingen uit de leefwereld herkennen als exo- of endo-energetisch.	9

Link met de 1ste graad Natuurwetenschappen

Zintuiglijk waarneembare stofomzettingen met concrete voorbeelden illustreren. (B27)

Een gegeven deeltjesmodel (molecuulmodel) hanteren om te verklaren dat bij stofomzettingen de moleculen wijzigen van samenstelling omdat nieuwe combinaties van atomen ontstaan. (B28)

Wenken

In de 2de graad bouwen we verder op de 1ste graad. We gaan de doelstelling nu meer chemisch invullen door gebruik te maken van symbolentaal.

De nadruk moet hierbij liggen op het feit dat bij een chemische reactie moleculen wijzigen van samenstelling door effectieve botsingen waarbij een energieomzetting plaatsgrijpt. Het interpreteren van een chemische reactievergelijking is vanuit het standpunt van ‘wetenschap voor de burger’ belangrijker dan het zelf kunnen schrijven of reproduceren van een reactievergelijking.

De termen endo- en exo-energetisch hebben een universele betekenis voor de aanduiding van chemische of fysische processen die met energieverbruik of -productie gepaard gaan. In de schoolchemie zal dit hoofdzakelijk tot warmte-effecten beperkt blijven, aangeduid met de termen endotherm en exotherm.

Voorbeelden van exotherme en endotherme processen:

- allerlei verbrandingsreacties (exotherm);
- coldpacks (endotherm);
- de reactie tussen bakpoeder en tafelazijn (endotherm).

Voorbeelden van verbruik en productie van elektrische energie bij chemische reacties:

- een koper- en een zinkplaat in een zure oplossing (bv. een citroen) levert elektrische energie;
- elektrolyse van water verbruikt elektrische energie.

Voorbeelden van verbruik en productie van lichtenergie bij chemische reacties:

- bij chemoluminescentie komt lichtenergie vrij. Dit wordt toegepast in de amusementswereld in lightsticks. In de natuur komt ook chemoluminescentie voor in verschillende organismen, men spreekt dan van bioluminescentie;
- bij fotosynthese wordt lichtenergie gebruikt om stoffen te maken;
- verbleken van kleurstoffen (gordijnen, etalage ...) door licht (fotolyse);
- bruin worden in de zon (vorming van melamine);
- verouderen van de huid onder de zonnebank (afbraak van collageen);
- vorming van huidkanker o.i.v. de zon;
- flammazine ® wordt tengevolge van het aanwezige zilverzout grijs-zwart bij zonlicht.

B46

De wet van massabehoud verwoorden en deze wet verklaren als een logisch gevolg van een herschikking van atomen.

Wenken

Bij het interpreteren van een reactievergelijking komt men tot het besluit dat het totale aantal atomen nooit wijzigt. De wet van massabehoud is hiervan een logisch gevolg.

B47

Factoren die de reactiesnelheid beïnvloeden herkennen en verklaren.

Wenken

De invloed van de verdelingsgraad, temperatuur, concentratie, aard van de stof en katalysator kunnen hier aan bod komen. Met behulp van het deeltjesmodel kunnen verdelingsgraad, temperatuur en concentratie verklaard worden.

Mogelijke demo-experimenten

- Exo- en endo-energetische stofomzettingen onderzoeken.
- Factoren die de reactiesnelheid beïnvloeden.

5.2.2 Stofklassen

(ca. 9 lestijden)

5.2.2.1 Stofklassen van minerale verbindingen

B48

Oxiden, zuren, hydroxiden en zouten definiëren en de eigenschappen vergelijken op basis van hun samenstelling.

Wenken

Experimenteel kunnen enkele oxiden worden bereid. Het normaal voorkomen van de metaal- en niet-metaaloxiden kan hierbij worden aangetoond en voor zoveel als mogelijk in verband worden gebracht met het bindingstype. Om systematisch de meest voorkomende oxiden te kennen kan het PS een vertrekbasis vormen.

Eveneens op basis van de gegevens vermeld op het periodiek systeem kunnen de belangrijkste zuren worden aangebracht. De binaire zuren nemen hierin een afzonderlijke plaats in. Om een eerste onderscheid tussen basevormende oxiden en zuurvormende oxiden aan te duiden kan hier reeds gewerkt worden met indica-

toren.

De zouten kunnen worden aangebracht als het resultaat van een reactie tussen zuren en basen.

B49 Een principe van naamvorming weergeven en toepassen.

Wenken

Bij de nomenclatuur van oxiden, zuren, hydroxiden en zouten verdient het aanbeveling steeds gebruik te maken van numerieke voorvoegsels. Er kan gewezen worden op de vaststelling dat de voorvoegsels niet steeds hoeven te worden vermeld (indien het positief gedeelte slechts één OG (oxidatiegetal) heeft).

De Stocknotatie is voor de leerlingen meestal verwarrend en hoeft niet gezien te worden. Uiteraard moeten hier afspraken gemaakt worden binnen de school, zodat er een eenvormigheid is in verband met de nomenclatuurregels.

Voor sommige zuren (HCl, H₂SO₄, HNO₃ en H₃PO₄) kunnen ook de triviale namen worden aangegeven.

Na het aanbrengen van de samengestelde minerale stofklassen kan het nuttig zijn schematisch het verband te geven tussen deze verschillende verbindingen.

5.2.2.2 Gedrag van stoffen in water

B50 De pH-schaal weergeven en de pH-waarde van een oplossing interpreteren.

Wenken

De pH kan worden gemeten voor gekende producten (frisdrank, melk, tafellazijn, ontstopper, zeepoplossing...). Aan de hand van deze gegevens wordt een pH-schaal geïnterpreteerd.

B51 Uit waarnemingen afleiden of een stof water- of niet-wateroplosbaar is.

Wenken

Enkele concrete voorbeelden die kunnen aan bod komen:

- Niet-wateroplosbare verven, vernissen ... worden afgeraden omdat zij vaak schadelijk/giftig zijn voor het milieu. Tegenwoordig opteert men vaak voor producten op waterbasis d.w.z. water als oplosmiddel. Het laat ook toe om verfborstels te spoelen met water i.p.v. met white-spirit.
- Als vuistregel kan men stellen dat wateroplosbare stoffen doorgaans minder schadelijk/giftig zijn voor het leefmilieu.
- Vetvlekken kan men verwijderen met ether.
- Zepen en detergenten kunnen gebruikt worden om vet (olie) te mengen met water. Dit principe hanteert men bij allerlei wasprocessen (vaatwas, textiel, olieverontreiniging op zee ...).

Mogelijke demo-experimenten

- De pH van enkele oplossingen bepalen.

5.2.3 Biodiversiteit: orde brengen in biodiversiteit

U Vanuit waarnemingen van biodiversiteit de noodzaak **verantwoorden** om te werken met een algemeen geldend classificatiesysteem op basis van wetenschappelijke criteria.

U	Aan de hand van een vergelijkend onderzoek enkele stammen van dieren van elkaar onderscheiden en herkennen.	
U	Aan de hand van een vergelijkend onderzoek enkele plantengroepen van elkaar onderscheiden en herkennen.	

Link met de 1ste graad

De leerlingen hebben in de 1ste graad een beperkt aantal waarnemingen gedaan en kennis gemaakt met een aantal morfologische kenmerken van zowel planten als dieren.

Volgende doelstellingen in verband met bloemplanten kwamen hierbij aan bod:

Door observatie van verzamelde bloemplanten volgende hoofddelen herkennen en benoemen: wortel – stengel – blad – bloem. (B1)

Volgende doelstellingen in verband met dieren kwamen hierbij aan bod:

Door observatie van gewervelde dieren volgende hoofddelen herkennen en benoemen: kop - romp met ledematen - staart. (B9)

Vanuit waarnemingen gewervelde dieren in verschillende klassen indelen op basis van uitwendige kenmerken. (V9)

Op een micropreparaat de structuur van plantaardige en dierlijke cellen herkennen. (B14)

Wenken

Waarnemingen kunnen gebeuren met organismen verzameld in de natuur, maar eveneens met opgezet of gefixeerd materiaal. Ook beeldmateriaal is bruikbaar. De anatomische en morfologische gelijkenissen en verschillen kunnen zowel op macroscopisch/microscopisch als inwendig/uitwendig niveau waargenomen worden.

Het kan nuttig zijn om de leerlingen de organismen in een logisch verband te laten plaatsen. De kans is groot dat ze tot sterk verscheiden indelingen komen. Dit geeft de leraar de kans om de noodzaak van een algemeen geldend classificatiesysteem te duiden.

De volgende stammen van dieren kunnen aan bod komen: chordadieren, geleedpotigen, weekdieren, gelede wormen, stekelhuidigen.

De volgende groepen van planten kunnen aan bod komen: bladmossen, varenplanten, naaldbomen en bloemplanten.

De omstreden plaats van de virussen in een gegeven classificatiesysteem kan hier aan bod komen.

Het is niet de bedoeling van een systematische opsomming van de verschillende stammen van dieren en van plantengroepen te geven. Deze leerplandoelstelling kan gerealiseerd worden door gebruik te maken van zoekkaarten.

Toelichting voor de leraar

Met “**algemeen geldend classificatiesysteem**” wordt bedoeld dat het gebruikte systeem in overeenstemming is met de op dit ogenblik heersende wetenschappelijke inzichten. Wetenschappelijke kennis is in beweging en de wetenschappelijke inzichten evolueren mee. Elk ordeningssysteem staat en valt met de criteria die gebruikt worden.

In de eerste wetenschappelijke classificaties werden de levende organismen opgedeeld in twee rijken, de planten met de zwammen en de dieren. Het belangrijkste criterium waarop deze indeling was gebaseerd, is de mate van beweeglijkheid van de organismen: dieren bewegen zich actief voort, planten en zwammen niet.

De uitvinding van de lichtmicroscopie maakte meer verfijnde observaties mogelijk en bracht het bestaan van micro-organismen aan het licht. Omdat deze niet altijd duidelijk plant of dier zijn, werden deze micro-organismen ondergebracht in een apart rijk: de protista (3^{de} rijk). Zo ontstonden : de Animalia, de Plantae en de Protista.

De ontwikkeling van de elektronenmicroscopie toonde aan dat er twee fundamenteel verschillende celtypes bestaan: prokaryote cellen en eukaryote cellen. Organismen kunnen op basis van dit kenmerk ingedeeld worden in 2 groepen, domeinen genoemd. Eukaryote organismen verschillen dan weer onderling voor wat betreft de celstructuur en de voedingswijze. Op basis hiervan werden binnen de groep van de Eukaryoten vier rijken

gedefinieerd: planten, dieren, zwammen en protisten. Dit artificiële rijk van de Protista bestaat o.a. uit eencellige eukaryoten, die hoofdzakelijk in water leven. De Prokaryota vormden vervolgens het vijfde rijk van de Monera.

Recent geven biochemische onderzoeken (bv. DNA en RNA-analyses) aan dat organismen evolueerden volgens drie grote evolutielijnen (domeinen): Eukarya, Archaea en Bacteria. De Eukarya zijn in acht supergroepen ingedeeld. De Protista vormen in deze indeling op basis van een natuurlijke afstammingsverwantschap geen groep omdat specifieke groepen van protisten het ontstaan hebben gegeven aan schimmels, planten en dieren. Protisten blijken belangrijk te zijn om de diversiteit binnen het domein van de Eukarya te begrijpen.

De Archaea en Bacteria zijn prokaryoten maar ze zijn te divers om binnen één domein te groeperen.

5.2.4 Ecologie: relaties tussen organisme en milieu

(ca. 6 lestijden)

B52	Met voorbeelden de interacties tussen organismen en milieufactoren aantonen en toelichten.	
-----	--	--

Link met de 1ste graad

Een aantal abiotische factoren meten en de resultaten weergeven. (B6)

Wenken

Zowel de invloed van een organisme op het milieu als de invloed van het milieu op het organisme komen hier aan bod.

Enkele voorbeelden die de invloed van organismen op het milieu aantonen:

- betreding (verdichting van de bodem);
- begrazing (vermesting, verzuring);
- beschadiging van oevers (door eenden);
- nitrificering van de bodem door de uitwerpselen van vogels (meeuwen);
- waterverontreiniging door waterrecreatie;
- daling biodiversiteit (flora/fauna) door monoculturen.

Enkele voorbeelden die de invloed van het milieu op organisme aantonen:

- kalkrijke bodems waarop specifieke planten voorkomen;
- zuurstofgehalte in water (vijver en snelstromende rivier hebben andere organismen, gedeeltelijk door het hogere zuurstofgehalte);
- klimaat bepaalt vegetatietype;
- invloed van eb en vloed op fauna en flora van de litorale zone;
- effecten van schaduw op de oeverbegroeiing in bossen.

Hier kunnen voorbeelden van de invloed van de mens ook al aan bod komen.

- waterverontreiniging door waterrecreatie;
- daling biodiversiteit (flora/fauna) door monoculturen.

Sommige invloeden van het milieu zijn onrechtstreeks of rechtstreeks door de mens veroorzaakt, zoals:

- overbemesting;
- eutrofiëring;
- verdroging (daling van de watertafel, irrigatie);
- verkeer;
- verbranding (bv. heide) ...

B53	Het belang van producenten, consumenten en reducers in een ecosysteem illustreren aan de hand van een voorbeeld.	
-----	--	--

Link met de 1ste graad

Experimenteel aantonen dat energie kan omgezet worden van de ene vorm in een andere vorm. (B22)

Verwoorden dat in de cel energie- en stofomzettingen plaatsvinden. (B29)

Aan de hand van een concreet voorbeeld van een biotoop een eenvoudige voedselkringloop opstellen met producent, consument(en) en opruimer(s). (B47)

Uit waarnemingen afleiden dat in planten stoffen gevormd worden onder invloed van licht met stoffen uit de bodem en de lucht. (B50)

Wenken

De leerlingen hebben geleerd om een eenvoudige voedselkringloop op te maken. In de 2de graad worden verschillende voedselketens met elkaar in verband gebracht en wordt er kennis gemaakt met een voedselweb.

De leerlingen hebben al kennis gemaakt met de begrippen producent, consument en opruimer(s). In het leerplan van de 1ste graad wordt de term "opruimers" gebruikt. Met deze term worden naast detritivoren ook reducenten aangeduid. Het begrip reducent wordt pas nu in de 2de graad aangebracht.

Vroegere waarnemingen kunnen gebruikt worden om voedselketens op te bouwen. In een voedselketen wordt elk organisme opgegeten door een ander organisme. Vermits vele dieren op verschillende diersoorten azen en zelf door verschillende dieren worden opgegeten ontstaat er een voedselweb van innig verweven voedselketens.

B54

Aan de hand van voorbeelden het belang van biodiversiteit in ecosystemen aantonen.

B55

Afleiden dat de mens een invloed uitoefent op de biodiversiteit van een ecosysteem.

Link met de 1ste graad

In een concreet voorbeeld aantonen dat de mens natuur en milieu positief en negatief beïnvloedt en dat hierdoor de ecologische evenwichten kunnen gewijzigd worden. (B8)

Het belang van biodiversiteit weergeven. (B48)

In concrete voorbeelden de invloed van de mens op de biodiversiteit aantonen. (B49)

Wenken

Factoren die de biodiversiteit bedreigen, kunnen besproken worden: de invoer van exoten, de versnippering van landschappen, vervuiling (chemische, radioactieve ...), broeikas effect, monocultuur, overmatig watergebruik, ...

Daarnaast kunnen factoren die het behoud van de biodiversiteit kunnen vrijwaren aan bod komen: vogelrichtlijngebieden, kleine landschapselementen, ecoduct en ecotunnels, het ex-situ kweken van soorten die (vrijwel) uitgestorven zijn in het wild (belang van kweekprogramma's in dieren- en plantentuinen). Voorbeelden hiervan zijn: Przewalskipaard, Arabische oryx, verschillende soorten palmvarens (*Encephalartos*, *Brighamia insignis* (klokjesplant), dopheide (*Erica verticillata*) ...

De invloed van de mens (industrie, toerisme, landbouw ...) op het milieu kan aan de hand van voorbeelden worden toegelicht. Deze vaststellingen laten toe de regulerende invloed (positief of negatief) van de mens te onderzoeken. Het belang van de samenwerking tussen milieu- en landbouworganisaties bij het beheer van natuurgebieden en bij het herstellen en in stand houden van de natuurlijke biotopen (ecosystemen) kan behandeld worden.

Leerlingen komen tot het inzicht dat duurzame ontwikkeling moet worden nagestreefd. Duurzame ontwikkeling moet leiden tot het vrijwaren en beschermen van diverse milieus zonder aan de essentiële ecologische processen, de biologische diversiteit en de voor het leven onmisbare ecosystemen te raken.

Het doel van deze lessen is de leerlingen te stimuleren om zich milieuvriendelijk te gedragen en een ecologisch en ethisch bewuste houding aan te nemen. Ze moeten tot het inzicht komen dat er samenwerking moet bestaan tussen natuurbescherming en andere menselijke belangen.

5.2.5 Druk

(ca. 7 lestijden)

B56	Het begrip druk bij vaste stoffen kwalitatief toepassen in concrete situaties.	6,13
B57	Het begrip druk kwantitatief toepassen in concrete situaties.	6,13
Wenken Kwalitatief toepassen wil zeggen dat men de formule van druk afleidt en hanteert op een kwalitatieve wijze zonder berekeningen te maken. Enkele voorbeelden: gebruik van rupsbanden, hoge hakken op parketvloer, scherpe versus botte naald... Ook de eenheid pascal (Pa) wordt aangebracht. Kies duidelijke voorbeelden waarbij de invloed van kracht en oppervlakte duidelijk waargenomen wordt. Kwantitatief toepassen in concrete situaties wil zeggen dat men eenvoudige contextrijke vraagstukken maakt.		
B58	Druk in en op een vloeistof kwalitatief toelichten in concrete voorbeelden.	6
Wenken De hydraulische pers of andere hydraulische toepassingen kunnen behandeld worden. Drukvoortplanting (het beginsel van Pascal) en factoren die de hydrostatische druk beïnvloeden, kunnen hierbij aan bod komen. Het is belangrijk dat de leerlingen inzien dat enkel de hoogte en de dichtheid (soort vloeistof) bepalend zijn voor de hydrostatische druk. Eenvoudige contextrijke vraagstukken kunnen hier aan bod komen. Men dient ermee rekening te houden dat bij de totaal druk ook de druk boven de vloeistof meetelt.		
B59	Het begrip druk in gassen toelichten en toepassen op het begrip luchtdruk.	6
Wenken De druk van een gas wordt veroorzaakt door botsingen van de moleculen tegen de wand van een vat. Bij luchtdruk is dat dan het gezamenlijk effect van botsingen van de luchtdeeltjes tegen een voorwerp. Hoe dichter bij de aarde hoe meer deeltjes per m ³ en hoe meer botsingen. Luchtdruk wordt gemeten met een barometer.		
B60	De begrippen overdruk en onderdruk van een gas uitleggen en herkennen in dagelijkse toepassingen.	6
Wenken Toepassingen als de drukkookpan (overdruk), steriliseren van voedingsmiddelen (onderdruk ontstaan door afkoeling) kunnen hierbij aan bod komen, vullen van een spuit, spuitbussen, stofzuiger...		

Mogelijke demo-experimenten

- Drukmetingen uitvoeren: druk in een gasleiding met een vloeistofmanometer, druk op een fietsband (eventueel via manometer op sommige fietspompen), luchtdruk via barometer.

5.2.6 Warmteleer

(ca. 5 lestijden)

B61	Het begrip thermisch evenwicht omschrijven en toelichten hoe het ontstaat.	
Wenken Eenvoudige voorbeelden kunnen gebruikt worden om het begrip 'thermisch evenwicht' toe te lichten. Een tas warme koffie koelt spontaan af tot de omgevingstemperatuur. Een ijskoude cola zal spontaan opwarmen tot de omgevingstemperatuur.		
B62	Warmtehoeveelheid en temperatuursverandering van elkaar onderscheiden.	
Wenken Het onderscheid tussen warmtehoeveelheid en temperatuursverandering kan met een eenvoudig proefje kwalitatief aangetoond worden. Een ijzeren nagel wordt roodgloeiend opgewarmd in een bunsenvlam. Elke leerling ziet duidelijk in dat de temperatuur van de spijker zeer hoog is. We gooien de gloeiende spijker dan in een bekeerglas met koud water. Steek onmiddellijk je vinger in het water. Het water is warmer geworden maar de temperatuur is niet veel gestegen. Het onderscheid tussen warmtehoeveelheid en temperatuur kan nu door een onderwijsleergesprek geduid worden: waar is de warmte van de spijker naartoe, veroorzaakt eenzelfde warmtehoeveelheid altijd eenzelfde temperatuursverandering, welke factoren zouden een rol kunnen spelen bij de temperatuursverandering?		
B63	De relatie tussen warmtehoeveelheid, massa en temperatuursverandering kwalitatief toepassen in concrete situaties.	
B64	De relatie tussen warmtehoeveelheid, massa en temperatuursverandering kwantitatief toepassen in concrete situaties.	
Wenken Als vervolg op voorgaand proefje kunnen we volgende vraag aan de leerlingen stellen: 'Wat zal de temperatuursverandering zijn als we hetzelfde proefje herhalen maar nu de nagel in een grotere massa water (op dezelfde temperatuur) gooien. Als de massa stijgt zal de temperatuursverandering kleiner worden. Massa en temperatuursverandering zijn dus omgekeerd evenredig. 'Wat zal de temperatuursverandering zijn als de nagel minder opgewarmd wordt?'. De temperatuursverandering zal dan uiteraard kleiner zijn. Temperatuursverandering en warmtehoeveelheid zijn recht evenredig. Uit deze kwalitatieve proefjes kan men dan komen tot de formule. Hierbij moet een constante ingevoerd worden, nl. de specifieke warmtecapaciteit c . Er kan gevraagd worden waarvan deze constante afhankelijk is. Als besluit kunnen we dan stellen dat c een stofconstante is. Het feit dat de warmtecapaciteit van water vrij groot is heeft veel concrete gevolgen in het dagelijkse leven: gebruik van bainmarie en warmwaterkruik, waterrijke voedingsmiddelen blijven na opwarmen lang warm, zeeklimaat versus landklimaat... Eenvoudige contextrijke vraagstukken kunnen hier aan bod komen.		
B65	Aan de hand van het deeltjesmodel de verschillende mechanismen van energietransport verklaren.	
Link met de 1ste graad De leerlingen hebben in de 1ste graad kennis gemaakt met geleiding, convection en straling. In het leerplan		

Natuurwetenschappen van de 1ste graad vinden we volgende leerplandoelstelling:

Uit experimentele waarnemingen en technische toepassingen afleiden dat transport van warmte-energie kan plaatsvinden door geleiding, convectie of straling. (B 65)

Wenken

In de 2de graad komt de verklaring aan de hand van het deeltjesmodel.

Mogelijke demo-experimenten

- Het onderscheid tussen warmtehoeveelheid en temperatuur demonstreren.
- Demonstratie van convectiestromen in een opwarmende vloeistof (bv. een korreltje kaliumpermanganaat in water dat men verwarmt).

6 Minimale materiële vereisten

6.1 Infrastructuur

Een wetenschapslokaal voorzien met een demonstratietafel waar zowel water als elektriciteit voorhanden zijn, is een must. Mogelijkheid tot projectie (beamer met computer) en een pc met internetaansluiting zijn hierbij wenselijk.

Eventueel is er bijkomende opbergruimte beschikbaar in een aangrenzend lokaal.

Het lokaal dient te voldoen aan de vigerende wetgeving en normen rond veiligheid, gezondheid en hygiëne.

6.2 Basismateriaal

- Volumetrisch materiaal: bekens, kolven, maatcilinders, pipetten
- Recipiënten (allerhande)
- Statieven met toebehoren
- Verbindingselementen voor het monteren van opstellingen
- Deeltjesmodellen, atoommodellen, molecuulmodellen en roostermodellen
- Laboratoriummateriaal voor het uitvoeren van demonstratieproeven
- Benodigdheden voor de bepaling van fysische constanten: kookpunt, smeltpunt, massadichtheid

6.3 Toestellen

- Thermometer
- Bunsenbrander of elektrische verwarmplaat
- Balans
- Materiaal om pH-metingen uit te voeren
- Dynamometer

6.4 Chemicaliën

- Huishoudproducten
- Basischemicaliën

6.5 Tabellen

- Periodiek systeem
- Raadpleegbare tabellen (o.a. massadichtheid, smelt-kookpunt)

6.6 Veiligheid en milieu

- Voorziening voor correct afvalbeheer
- Afsluitbare kasten geschikt voor de veilige opslag van chemicaliën
- EHBO-set
- Brandbeveiliging o.a. brandblusser
- Wettelijke etikettering van chemicaliën
- Persoonlijke beschermingsmiddelen
- Recentste versie van de COS-brochure (COS: Chemicaliën op School – de meest recente versie is te downloaden via <http://www.kvcv.be>)

7 Evaluatie

7.1 Inleiding

Evaluatie is een onderdeel van de leeractiviteiten van leerlingen en vindt bijgevolg niet alleen plaats op het einde van een leerproces of op het einde van een onderwijsperiode. Evaluatie maakt integraal deel uit van het leerproces en is dus geen doel op zich.

Evalueren is noodzakelijk om **feedback** te geven aan de leerling en aan de leraar.

Door rekening te houden met de vaststellingen gemaakt tijdens de evaluatie kan de leerling zijn **leren optimaliseren**.

De leraar kan uit evaluatiegegevens informatie halen voor **bijsturing** van zijn **didactisch handelen**.

7.2 Leerstrategieën

Onderwijs wordt niet meer beschouwd als het louter overdragen van kennis. Het ontwikkelen van leerstrategieën, van algemene en specifieke attitudes en de groei naar **actief leren** krijgen een centrale plaats in het leerproces.

Voorbeelden van strategieën die in de leerplandoelstellingen van dit leerplan voorkomen zijn:

- ... kwalitatief toepassen ...
- ... structuren verbinden met macroscopische eigenschappen ...
- ... voorstellen als ...
- ... herkennen als ...
- Uit waarnemingen afleiden ...
- Het belang van ... illustreren aan de hand van een voorbeeld

Het is belangrijk dat tijdens evaluatiemomenten ook deze strategieën getoetst worden.

7.3 Proces- en productevaluatie

Het gaat niet op dat men tijdens de leerfase het **leerproces** benadrukt, maar dat men finaal alleen het **leerproduct** evalueert. De literatuur noemt die samenhang tussen proces- en productevaluatie **assessment**. De procesmatige doelstellingen staan in dit leerplan vooral bij de algemene doelstellingen.

Wanneer we willen ingrijpen op het leerproces is de **rapportering, de duiding en de toelichting** van de evaluatie belangrijk. Blijft de rapportering beperkt tot het louter weergeven van de cijfers, dan krijgt de leerling weinig adequate feedback. In de rapportering kunnen de sterke en de zwakke punten van de leerling weergegeven worden en ook eventuele adviezen voor het verdere leerproces aan bod komen.

8 Eindtermen

1. Structuren op submicroscopisch niveau verbinden met macroscopische eigenschappen van stoffen.
2. Uitleggen dat de oorsprong van een zuivere stof, geen invloed heeft op haar eigenschappen.
3. De symbolische voorstelling van een stofomzetting interpreteren.
4. De betekenis van de stofconstanten smeltpunt, kookpunt, massadichtheid toelichten en deze stofconstanten hanteren om een zuivere stof te identificeren.
5. Het begrip zwaartekracht kwalitatief hanteren.
6. Het begrip druk kwalitatief hanteren.
7. De invloed van de resulterende kracht in verband brengen met de verandering van de bewegingstoestand.
8. Bij energieomzettingen het vermogen, de behoudswet en het begrip rendement kwalitatief hanteren.
9. Voorbeelden van stofomzettingen uit de leefwereld herkennen als exo- of endo-energetisch.
10. Bij het verduidelijken van en zoeken naar oplossingen voor duurzaamheidsvraagstukken onder begeleiding wetenschappelijke principes hanteren die betrekking hebben op grondstoffen- en energieverbruik.
11. Onder begeleiding de natuurwetenschappen als onderdeel van de culturele ontwikkeling van de maatschappij duiden en de wisselwerking met de maatschappij op ecologisch, economisch, ethisch en technisch vlak illustreren.
12. Steunend op wetenschappelijke inzichten verantwoord omgaan met veiligheid en gezondheid in leefwereldsituaties met betrekking tot stoffen, geluid en straling.
13. Courante grootheden en SI-eenheden hanteren die voorkomen in leefwereldsituaties.
14. Onder begeleiding illustreren dat natuurwetenschappelijke kennis wordt opgebouwd via natuurwetenschappelijke methoden.

☞ Leerplannen van het VVKSO zijn het werk van leerplancommissies, waarin begeleiders, leraren en eventueel externe deskundigen samenwerken.

Op het voorliggende leerplan kunt u als leraar ook reageren en uw opmerkingen, zowel positief als negatief, aan de leerplancommissie meedelen via e-mail (leerplannen.vvksco@vsko.be).

Vergeet niet te vermelden over welk leerplan u schrijft: vak, studierichting, graad, nummer. Langs dezelfde weg kunt u zich ook aanmelden om lid te worden van een leerplancommissie. In beide gevallen zal de coördinatieceel leerplannen zo snel mogelijk op uw schrijven reageren.
